

Ю.І. КУНДІЄВ

Інститут медицини праці Національної академії медичних наук України
вул. Саксаганського, 75, Київ, 01033, Україна

ОСНОВОПОЛОЖНИК СУЧАСНОЇ ЕЛЕКТРОФІЗІОЛОГІЇ до 140-річчя з дня народження академіка Василя Юрійовича Чаговця

18 квітня 2013 р. виповнюється 140 років із дня народження видатного фізіолога, одного з основоположників електрофізіології академіка Василя Юрійовича Чаговця. У статті акцентовано увагу на основних віхах життя й наукової творчості цього визначного вченого.

Василь Юрійович Чаговець по праву належить до кола таких видатних вітчизняних фізіологів, як І.М. Сеченов, І.П. Павлов, М.Є. Введенський, І.Р. Тарханов, В.Я. Данилевський, Б.Ф. Веріго. Досліджуючи електричні явища в живих тканинах, він розкрив сутність нервового процесу і природу збудження. Його теоретичні й експериментальні роботи розвивають і доповнюють пізнання життєвих явищ, діяльності м'язової і нервової систем.

На Заході багато фізіологів називали В.Ю. Чаговця «російським Гельмгольцем», підкреслюючи його видатний внесок у пізнання механізмів діяльності клітини, взаємодії всього живого з навколишнім середовищем.

Стосовно біографічних відомостей про Василя Юрійовича, то вони вкрай обмежені. Він був надзвичайно скромною людиною. Його учні та послідовники М.К. Вітте, Д.С. Воронцов, М.В. Лейнік, П.М. Серков розповідали про те, як В.Ю. Чаговець уникав святкування своїх ювілейних дат, заперечував проти популяризації не лише себе особисто, а й своїх наукових досягнень. У цьому головна причина того, що за життя і після смерті його внесок у науку був і залишається недостатньо

оціненим. Основоположник сучасної електрофізіології, Василь Юрійович постійно зоставався в тіні. На цьому прикладі можна стверджувати, що надлишок скромності — обтяжлива властивість, за яку її власники завжди розплачуються.

В.Ю. Чаговець народився 18 квітня 1873 р. на хуторі П'ятичиха біля с. Заруддя Роменського повіту Полтавської губернії (нині Сумська область). Його батько був землеміром, мати — вчителькою жіночої гімназії. Він мав двох братів і стільки ж сестер. Середню

освіту здобув у Другій Київській гімназії, захоплювався фізикою. Любов до цього предмета йому прищепив викладач цієї дисципліни К.А. Жук, який незабаром став професором фізики Київського університету Св. Володимира.

Після закінчення гімназії Василь Юрійович вступає до Військово-медичної академії в Санкт-Петербурзі. Навчаючись на третьому курсі, він почав працювати в лабораторії кафедри фізіології, яку очолював учень І.М. Сеченова І.Р. Тарханов – видатний фізіолог, який відкрив психогальванічний рефлекс. Його суть полягає в тому, що під дією різних подразнень, які викликають емоційне збудження, у шкірі людини змінюється електричний потенціал.

Професор І.Р. Тарханов запропонував студентові Чаговцю вивчити дію отрут на електричні явища у м'язах жаби. Безпосереднім керівником цієї роботи був асистент кафедри В.І. Вартанов.

Прагнення глибше пізнати біоелектричні явища спонукало В.Ю. Чаговця застосувати теорію електролітичної дисоціації С. Арреніуса для пояснення походження електричних потенціалів у живих тканинах. Сміливість цієї думки стає особливо очевидною, якщо зважити на те, що електричні явища в живому організмі в другій половині ХІХ ст. вивчали найвідоміші фізіологи: Е. Дюбуа-Реймон, Л. Герман, І.М. Сеченов, М.Є. Введенський. Фактично ім'я Василя Юрійовича Чаговця стоїть у цьому ряді.

На засіданні Хімічного товариства 14 травня 1896 р. студент Чаговець доповів про результати роботи «О применении теории диссоциации Аррениуса к электромоторным явлениям на живых тканях», а в грудні того ж року він виступив із доповіддю перед науковим зібранням клініки душевних і нервових хвороб Військово-медичної академії, якою керував видатний невролог і психіатр В.М. Бехтерев. У 1896–1898 рр. з'явилися перші статті В.Ю. Чаговця в авторитетних виданнях: «Журнал русского физико-химического общества», «Zeitschrift für physikalische Chemie», «Неврологический вестник».

У 1897 р. Василь Юрійович закінчує Військово-медичну академію. За правилами того часу він був зобов'язаний відпрацювати стипендію, яку отримував від держави. Лікаря Чаговця «приказом по военному ведомству о чинах гражданских» зараховують молодшим лікарем резервного Луковського полку, який був розквартирований під Варшавою. Жага до знань не залишає молодого медика. Він скористався своїм перебуванням поблизу Варшави і в 1899 р. склав докторські іспити в Варшавському університеті. У 1900 р. його звільняють у запас, він знову в Петербурзі й повертається до наукової діяльності, працює над докторською дисертацією й одночасно освоює методику досліджень травного тракту в лабораторії І.П. Павлова.

2 жовтня 1903 р. В.Ю. Чаговець захищає докторську дисертацію на конференції Військово-медичної академії. Цензорами (офіційними опонентами) його роботи було призначено професорів О.П. Діаніна, І.П. Павлова, С.Я. Терьшина. Дисертація В.Ю. Чаговця була тільки першою частиною задуманої ним праці. У 1906 р. виходить друга частина дослідження – «Очерк электрических явлений на живых тканях с точки зрения новейших физико-химических теорий», згодом вона отримала назву «Электрофизиология нервного процесса». Цінність цих робіт полягає в тому, що вони розвивали ідеї І.М. Сеченова про роль обміну речовин у походженні біоелектричних явищ. В історії світової науки це був перший досвід плідного використання успіхів фізичної хімії для пояснення механізмів походження електрофізіологічних явищ.

Незабаром після захисту дисертації І.П. Павлов і О.Я. Данилевський представили Василя Юрійовича до звання приват-доцента кафедри фізіології Військово-медичної академії. В особовій справі В.Ю. Чаговця, що зберігається в Центральному державному військово-історичному архіві РФ, є повний текст подання, написаного рукою академіка О.Я. Данилевського. Підписав його також І.П. Павлов.

В Конференцию Императорской В. Медиц. Академии Академика Данилевского. Рассмотрев предлагаемые при сем сочинения д-ра Чаговца, представленные им для соискания звания приват-доцента, я нахожу, что диссертация его на степ. доктора под заглавием — «Очерк электрических явлений на живых тканях» представляет весьма солидный и полезный труд, показывающий отличное знакомство автора с предметом. Вместе со вторым его трудом: «О применении теории диссоциации растворов к физиологии», показывает большую эрудицию в занимающей его области, очень живо в последнее время интересующей физиологию.

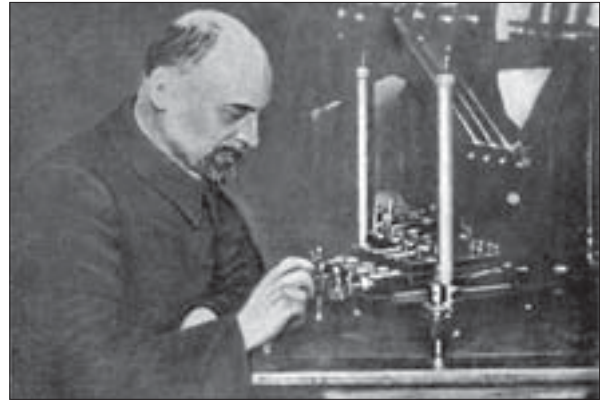
На основании вышесказанного считаю д-ра Чаговца вполне заслуживающим допущения к соисканию звания приват-доцента Академии.

Академик Данилевский
Проф. И. Павлов [1]

І.П. Павлов доручає В.Ю. Чаговцю читати студентам курс лекцій із загальної нервово-м'язової фізіології (раніше цей курс викладав сам І.П. Павлов).

У 1904 р. у працях ХІХ з'їзду російських лікарів пам'яті М.І. Пирогова Василь Юрійович публікує принципово важливу статтю «О математическом методе в биологии» [2]. У ній уперше було висунуто ідею визначити не тільки якісну, але й «строго количественную зависимость между жизненными проявлениями живого вещества и совершающимися в нем физико-химическими процессами». Особливий інтерес становлять логіка і послідовність викладу думки її автора:

Если обратиться к изучению того пути, идя по которому физиология достигла столь большого успеха, то легко убедиться, что это был путь эксперимента, путь опыта. Только овладевши экспериментальным методом, физиология в состоянии была установить целый ряд биологических законов, регулирующих отношения между живой материей — с одной стороны, и действующими на нее факторами внешней неорганической природы — с другой. Однако, устанавливая с несомненностью строгую зависимость между этими двумя категориями явлений, т.е. между живым организмом и окружающей его средой, экспериментальный метод тем не менее представляет одну слабую сто-

В.Ю. Чаговец у лабораторії

рону, а именно он очень часто оказывается не в состоянии дать возможность судить об интимном характере этой зависимости и о том, принимают ли во взаимодействии между рассматриваемыми двумя явлениями участие, кроме рассмотренных в данном случае, еще какие-либо неизвестные факторы или нет. Особенное значение имеет для физиологии это обстоятельство в настоящее время, когда при объяснении биологических факторов так охотно прибегают к помощи гипотез о разных посторонних и совершенно не поддающихся нашему контролю силах, которым обыкновенно дают название виталистических.

Сознавая это, физиологи уже не раз делали попытки воспользоваться для своей цели и другим не менее важным методом, которым располагает научная мысль, а именно методом математическим. Преимущества этого метода заключаются в том, что, устанавливая некоторую причинную зависимость между двумя или несколькими явлениями, он дает в то же время возможность решить вопрос не только о том, в какой форме выражается эта зависимость между ними, но также и в какой мере одно из них зависит от других, и таким образом позволяет в некоторых случаях совершенно исключить из данного взаимодействия те или иные моменты, участие которых можно было бы здесь предположить [2].

Коли читаєш ці рядки, здається, що вони запозичені зі свіжого солідного академічного видання. Наукова думка, висловлена В.Ю. Чаговцем понад сто років тому, залишається й сьогодні цілком сучасною.

Після захисту дисертації Василь Юрійович продовжує напружено працювати. У цей період він публікує результати досліджень, що стосуються гальмівної дії переривчастого гальванічного струму на центральну нервову систему; штучного живлення м'язів теплокровних локківською рідиною; нестимлюваності нервів; фізіологічної дії гіркості; дії отрути на м'язи теплокровних, що живляться локківською рідиною.

Окремою сторінкою в науковій біографії В.Ю. Чаговця є його участь у конкурсі на здобуття премії імені Юшенова, яку вручали «за найвидатніше відкриття або роботу з медичних наук у 1907 році». Конкурсна комісія була обрана конференцією Військово-медичної академії в складі професорів В.М. Сиротиніна, І.П. Павлова, Г.Г. Скориченка, Д.М. Косоротова, М.Я. Чистовича, С.Я. Терьошина. Головою призначено академіка В.М. Бехтерева. Відгук про роботу В.Ю. Чаговця підготував І.П. Павлов. Він заслуговує на особливу увагу як відгук керівника про наукову діяльність свого співробітника. Безсумнівно, професор прагне сприяти успіху свого доцента в конкурсі. Саме так чинить І.П. Павлов, але навіть у цьому випадку він не може відмовитися від строгого критичного аналізу:

Исследование приват-доцента физиологии В.Ю. Чаговца под заглавием «Очерк электрических явлений на живых тканях с точки зрения новейших: физико-химических теорий» представляет собою огромный труд, охватывающий весь и очень большой отдел физиологии — так называемую электрофизиологию, т.е. как электрические явления в нервах, мышцах, железах и электрических органах, так и факты, относящиеся до электрического раздражения нервов и нервного процесса вообще. Весь материал, собранный физиологами в течение 60 последних лет, автор пересматривает как в отношении старых точек зрения, так и со своей новой, опирающейся на приложения к данным явлениям учений физической химии...

...Свою точку зрения он обосновывает частью на теоретическом анализе существующих данных, частью на сопоставлении численных выводов

из его теории с наличными измерениями в данной области и, наконец, на собственных опытах как на нервах и мышцах, так и на оригинальных схемах. Все это в большинстве случаев внушительно и убедительно склоняет читателя в сторону его теории исследуемых явлений.

Справедливость требует, однако, отметить, что не всегда экскурсии автора в области количественных отношений увенчиваются одинаковым успехом. Установив положение, что электрические токи живых тканей — концентрационные токи, автор ищет ему подтверждение не только в качественных наблюдениях, но и в количественном опыте, сопоставляя непосредственное измерение электромоторной силы мышцы с вычислениями на основании известной логарифмической зависимости между электро-движущей силой концентрационного тока и отношениями концентраций растворов, между которыми возникает разность потенциалов...

Каковы поэтому ни были бы результаты такого рода сопоставлений, на основании их нельзя сделать никакого заключения ни в пользу основной идеи автора, ни против нее...

...Вообще же острая и глубокая критика и чрезвычайно ясная постановка вопроса составляют отличительные положительные черты всего рассматриваемого труда. Слабую сторону его, помимо указанных отдельных промахов, надо видеть в слишком большом преобладании теоретической стороны над экспериментальной.

Автор в своей теории является одним из первых, вступивших на путь обсуждения и исследования электрофизиологических явлений с точки зрения современной физической химии, и в настоящее время находит себе в физиологической литературе все более и более единомышленников.

На основании всего изложенного, исследование д-ра В.Ю. Чаговца надо причислить к вполне достойным присуждения премии [1].

Відгук І.П. Павлова наведений майже повністю, лише з незначними скороченнями, не тільки тому, що в ньому викладено погляди великого фізіолога-експериментатора, але й для повчання нинішнім рецензентам, які здебільшого замість критичного аналізу співають у своїх відгуках дифірамби. Критика завжди корисніша від похвали,

але разом із тим вона вимагає більшої відповідальності, зауваження мають бути вагомо аргументовані, а похвала здебільшого безвідповідальна і жодної користі справі не приносить.

Наукова об'єктивність і переконливість відгуку І.П. Павлова, його незаперечний авторитет визначили рішення комісії присудити премію В.Ю. Чаговцю, однак він її не отримав. Керівництво Військово-медичної академії вирішило удостоїти премії професора І.О. Сікорського за дослідження «Всеобщая психология с физиогномикой». Справа в тому, що професор І.О. Сікорський і рецензент його роботи професор Д.М. Косоротов були близькими до чорносотенної політичної організації (у роки реакції вона, як відомо, набула значного впливу), а В.Ю. Чаговця підтримували найбільш прогресивні професори Академії — В.М. Бехтерев та І.П. Павлов. Як бачимо, політичний аспект виявився сильнішим за наукові аргументи (на жаль, подібне не рідкість і в наш час). Після цього інциденту В.Ю. Чаговець більше ніколи ні в яких конкурсах на здобуття премій участі не брав.

У 1909 р. проходив конкурс на завідування кафедрою фармакології Томського та Харківського університетів (вільної кафедри фізіології в Росії на той час не було). Обидва університети обрали В.Ю. Чаговця професором фармакології і запропонували йому очолити кафедру. Він віддав перевагу Харківському університету (ближче до рідних місць). Однак у 1910 р. після смерті професора Ю.П. Лаунденбаха звільняється кафедра фізіології в Київському університеті Св. Володимира. В.Ю. Чаговця обирають за конкурсом професором фізіології і завідувачем кафедри. Його кандидатуру активно підтримує відомий фізіолог професор С.І. Чир'єв. З того часу все подальше життя і творча діяльність Василя Юрійовича проходять у Києві.

Прийшовши на нову кафедру, він починає зі створення належних умов для експериментальної роботи. Університет виділяє йому 20 000 руб. (на ті часи великі гроші).

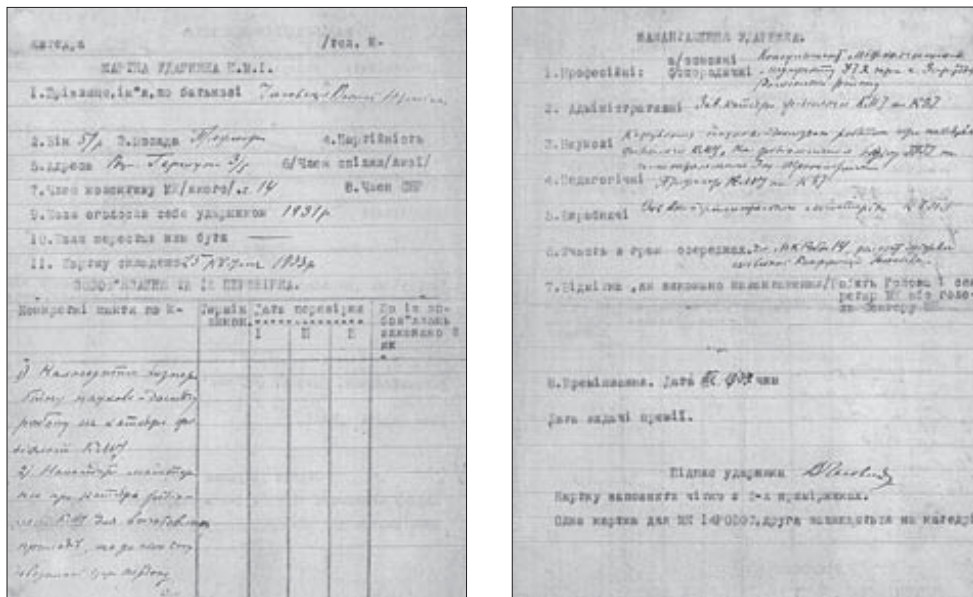
В.Ю. Чаговець, наслідуючи досвід павловської лабораторії, обладнає операційну та приміщення для прооперованих тварин, купує за кордоном новітні прилади. Завдяки його зусиллям за короткий проміжок часу кафедра фізіології Київського університету стає однією з найкращих у Росії. Під керівництвом Василя Юрійовича проводяться дослідження секреторної діяльності шлунка (Е. Майдель), визначається час проходження крові по малому колу. С.А. Ромм захищає докторську дисертацію «Время кругооборота крови в легких в зависимости от разных условий».

У 1912 р. В.Ю. Чаговець публікує результати експериментів щодо впливу переривчастого електричного струму на центральну нервову систему. Його учень В.В. Правдич-Немінський виконав ряд досліджень, які лягли в основу сучасної електроенцефалографії.

Професор Д.С. Воронцов, послідовник В.Ю. Чаговця на університетській кафедрі, розповідав про те, як він улітку 1913 р. вирішив відвідати лабораторію Василя Юрійовича:

«Незважаючи на те, що це було влітку, в канікулярний період, робота в лабораторії йшла повним ходом. Василь Юрійович люб'язно показав різні нові, нещодавно придбані ним апарати, також ознайомив з тими роботами, які в той час проводилися в лабораторії ... показав також такі електрофізіологічні установки як струнний гальванометр, капілярний електрометр, за допомогою яких досліджувалася електрокардіограма, електричні реакції скелетних м'язів і нервових центрів. Ці дослідження проводив як сам Василь Юрійович, так і його співробітник Правдич-Немінський» [3].

Початок київського періоду діяльності В.Ю. Чаговця був дуже продуктивним, коло його наукових інтересів значно розширилося. Він започатковує новий напрям в електрофізіології — електрогастрографію. Ці роботи вийшли за межі лабораторії й отримали подальший розвиток у клініці, де електрогастрографію застосовували як діагностичний метод. Василь Юрійович — постійний

Картка ударника праці (дві сторони)

учасник російських, а згодом і всесоюзних з'їздів фізіологів, його обирають членом президій, він активно працює в редколегії «Російського фізіологічного журналу» (надалі – «Фізіологічний журнал СРСР»).

Особливим періодом у житті і творчості В.Ю. Чаговця є його робота в Київському інституті гігієни праці та профзахворювань. З 1928 по 1941 рр. він очолював лабораторію фізіології праці, але фактично був науковим керівником усієї установи. Василь Юрійович виховував у молодих співробітників Інституту почуття величезної відповідальності за заняття наукою, вимагав не обмежуватися умоглядними висновками, а спиратися на експериментальні докази, глибокий і всебічний аналіз результатів досліджень. Робота в Інституті приваблювала Василя Юрійовича ще й тим, що в експериментальних майстернях, які були засновані за його ініціативою, він мав можливість конструювати нові прилади та вдосконалювати наявні. Тут почали виробляти створений В.Ю. Чаговцем струнний гальванометр, який він запропонував використовувати як електрокардіограф. Після проведених випробувань у

провідних клініках Києва, у тому числі клініці М.Д. Стражеска, прилад стали випускати замість тих, які за золото купували в Англії та Німеччині. В експериментальних майстернях Інституту було виготовлено 174 електрокардіографи.

Наркомздор'я УРСР відзначив цей видатний внесок Василя Юрійовича в розвиток охорони здоров'я та нагородив його грошовими преміями (у 1933 і 1935 рр.). За отримані кошти В.Ю. Чаговець переобладнав батьківський дім у с. Заруддя в сільську лікарню. Усі наступні премії та гонорари він віддавав на будівництво цієї лікарні. Влітку, під час відпустки, Василь Юрійович безоплатно працював там лікарем. Для односельчан він був передусім своїм доктором, про його видатні наукові досягнення вони й не здогадувались, а ось його готовність і вдень, і вночі йти пішки, їхати на підводі в сусіднє село, щоб допомогти важкохворому, його невідомо доброту викликали в простих, знедолених сільських жителів глибоку повагу, вони його обожнювали. Сам В.Ю. Чаговець вважав таку роботу найкращим відпочинком і отримував від неї справжнє моральне задоволення.

У 1930–1934 рр. у країні було введено карткову систему на отримання хліба. Робітники одержували більшу пайку, службовці — меншу, ударники соціалістичної праці мали перевагу. Але ударництво необхідно було доводити взятими на себе соціальними зобов'язаннями, виконання яких строго контролювалося. Зобов'язання ударника соцпраці В.Ю. Чаговця вражають своєю значущістю й конкретністю (див. «Картку ударника праці»).

В Інституті В.Ю. Чаговець виховав цілу плеяду учнів, під його безпосереднім керівництвом підготували дисертації і сформувалися як фізіологи М.К. Вітте, В.П. Горев, М.В. Лейнік, В.А. Нові, С.І. Фудель-Осипова, Е.Я. Янкілевич. Він впливав на творчість гігієністів — С.А. Гальберштата, Л.І. Медведя, Г.Х. Шахбазяна, І.М. Ермана і багатьох інших.

До нього зверталися за порадою з найрізноманітніших питань, які стосувалися розвитку сучасної науки. Його найближчий учень М.В. Лейнік розповідав, що Василь Юрійович, ніби вибачаючись, заявляв, що він не фахівець у цьому питанні, відстав від сучасної науки, що тепер така велика кількість публікацій і він не в змозі встежити за всім цим. Проте потім він висловлював настільки глибокі, компетентні судження, що їх навряд чи можна було почути від тих, хто вважав себе фахівцем.

Академік П.М. Серков згадував зустрічі з В.Ю. Чаговцем у 1939 р. У той час учений був важко хворий, але, незважаючи на це, він не відмовив молодому науковцю бути офіційним опонентом його докторської дисертації, однак поставив одну умову: П.М. Серков повинен був щодня в призначений час приходити до Василя Юрійовича додому і читати роботу вголос. Так і вирішили. В.Ю. Чаговець сидів у кріслі, вкритий пледом, а дисертант читав. Раптом він помічає, що Василь Юрійович засинає, не знає, що йому робити далі, але продовжує читати. Зненацька професор розплющує очі і строго каже: «Э, батенька, тут у Вас что-то не так, надо это положение перепроверить». Читан-

В.Ю. Чаговець в останні роки життя

ня тривало; як тільки в тексті траплялося слабке місце, сну як і не було, і знову суворе зауваження. Як правило, Василь Юрійович не помилявся. Сумнівні місця доводилося переробляти, і лише після цього опонент був задоволений. Зате потім відгук був із позитивним висновком, хоча й критичних зауважень не бракувало.

Усі, хто спілкувався з Василем Юрійовичем, згадують, яким він був приємним співрозмовником, ніколи не нав'язував свої думки. Дискусії завжди передувала фраза: «Мені здається, що це слід викласти інакше. Але, можливо, я помиляюся». Однак, коли йшлося про принципові питання і виникали розбіжності, від м'якості В.Ю. Чаговця не лишалося й сліду. Він ставав категоричним і рішуче відстоював свій погляд.

Василь Юрійович завжди тепло згадував своїх учителів — І.Р. Тарханова та І.П. Павлова. Його доповідь «Учебная и ученая деятельность профессора И.Р. Тарханова» пронизана почуттям глибокої поваги вдячного учня до вчителя [4]. У 1908 р. він писав:

«Главную, наиболее заветную и ценную цель своих лекций он видел в том, чтобы — как часто он любил выразиться — «разжечь искру». Найти

Пам'ятник на Лук'янівському цвинтарі

побольше таких тлеющих искр любви к науке, любви к знанию и дать им возможность разгореться в пламень... Припомните, господа, что многие славные научные деятели оставили после себя лишь очень немного собственных научных исследований, но зато они оставили много учеников, проникнутых такою же любовью к знанию, такою же преданностью и верой в науку, какой были проникнуты они сами. И кто же после этого станет отрицать их значение в науке? Слава их в славе их учеников! А много ли найдется, господа, интеллигентных людей в России, которым было бы незнакомо имя профессора Тарханова, и которые сказали бы, что они ничему от него не могли научиться?!».

У 1925 р. у Києві було проведено ювілейне засідання Фізико-медичного товариства, присвячене 75-річчю І.П. Павлова. Доповіді виголосили учні великого фізіолога — В.Ю. Чаговець, М.Д. Стражеско, М.М. Губергіц. Василеві Юрійовичу було надано право виступити першим. Він дав глибокий аналіз усіх етапів наукової діяльності І.П. Павлова [5], а на завершення сказав:

«Как бы далеко в дальнейшем ни ушла вперед физиологическая наука, но подобно тому, как на первой странице отдела экспериментальной физиологии вы всегда найдете имена Клода Бернара и Людвига, а отдел нервно-мышечной физиологии начинается именами Дю-Буа Реймона и Гельмгольца — в заголовке отдела рефлекторных механизмов органов пищеварения и учения об условных рефлексах всегда будет стоять имя нашего русского физиолога Ивана Петровича Павлова».

У 1929 р. наукова громадськість висунула кандидатуру В.Ю. Чаговця в дійсні члени ВУАН. Однак партійні органи внесли його до чорного списку кандидатів, які не здобули підтримки. При цьому внесок у науку не був визначальним критерієм, досягнення світового рівня не були взяті до уваги, перевагу надали тим, хто зумів швидко пристосуватися до радянської влади і довів свою благонадійність. І тільки через десять років за підтримки президента АН УРСР О.О. Богомольця Василь Юрійович був обраний академіком. Справедливість, хоча й із запізненням, було відновлено. Разом із ним академіками стали О.І. Бродський, М.О. Лаврентьєв, В.П. Філатов, членами-кореспондентами — Д.С. Воронцов, М.М. Сиротинін, О.І. Смирнова-Замкова, Є.О. Татаринів.

Наприкінці життя Василь Юрійович зосередив свою діяльність в основному в Інституті гігієни праці та профзахворювань. Тут він був оточений увагою і турботою своїх вірних учнів — М.К. Вітте, В.П. Горева, М.В. Лейніка та інших, про що красномовно свідчить вітальний адрес від співробітників Інституту у зв'язку з обранням В.Ю. Чаговця академіком.

У 1940 р. він важко захворів (мабуть, у нього було хронічне захворювання нирок). Помер Василь Юрійович 19 травня 1941 р. у Київській лікарні водників на руках у свого учня М.В. Лейніка. Його поховали в Києві на Лук'янівському цвинтарі. 4 червня 1941 р. Президія АН УРСР прийняла постанову (протокол № 17) щодо увічнення пам'яті академіка В.Ю. Чаговця:

Погодилися на проведення заходів із вшанування та увічнення пам'яті акад. В.Ю. Чаговця, в зв'язку з цим вирішили: а) скликати в червні наукове засідання, присвячене пам'яті академіка, за участю Відділу біологічних наук АН УРСР та Київського відділу Товариства фізіологів, біохіміків і фармакологів; б) звернутися до НКОЗ з проханням перейменування кафедри другого Київського медінституту, яку очолював академік, на кафедру його імені; в) піднести перед Президією Верховної Ради УРСР клопотання про утворення в другому Київському медінституті стипендії імені В.Ю. Чаговця; г) піднести перед РНК УРСР та міськрадою клопотання про закріплення за родиною академіка квартири та призначення персональної пенсії його вдові; д) звернутися до НКОЗ УРСР з проханням вжити заходів щодо закінчення будівництва лікарні в с. Зарудді, розпочатого на кошти В.Ю. Чаговця; є) звернути увагу НКОЗ на лист лікаря Мацнева, в якому повідомляється про недбайливе ставлення до цього питання місцевої адміністрації с. Заруддя; ж) закріпити садибу академіка в с. Зарудді згідно з його бажанням за майбутньою лікарнею, яку назвати іменем акад. В.Ю. Чаговця [6].

Незабаром почалася війна, яка унеможливила виконання цієї постанови. На жаль, вона залишається невиконаною і донині.

У 1948 р. на могилі В.Ю. Чаговця від імені Уряду України було встановлено пам'ятник. Ініціював це рішення Л.І. Медвідь, який був у ту пору міністром охорони здоров'я УРСР.

У 1957 р. за постановою Редакційно-видавничої ради АН УРСР було видано односторонній вибраних праць Василя Юрійовича. Бібліографія про нього залишається обмеженою і в наш час. Завдання нинішнього покоління вчених полягає в тому, щоб науковий подвиг академіка В.Ю. Чаговця зайняв належне йому місце в історії науки, а його ім'я назавжди збереглося в пам'яті теперішнього і прийдешніх поколінь.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лебединский А.В., Мозжухин А.С. И.П. Павлов о работах В.Ю. Чаговца // Физиологич. журн. СССР им. И.М. Сеченова. — 1953. — № 2. — С. 250–256.
2. Чаговец В.Ю. Избранные труды в одном томе. — К.: Изд-во АН УССР, 1957. — С. 471–474.
3. Воронцов Д.С. В.Ю. Чаговец — основоположник современной электрофизиологии. — К.: КДУ ім. Т.Г. Шевченка, 1957. — С. 43.
4. Чаговец В.Ю. Учебная и ученая деятельность проф. И.Р. Тарханова: речь на заседании Пироговского об-ва в память Тарханова // Журн. Пироговского об-ва. — 1908. — С. 1–9.
5. Чаговец В.Ю. Иван Петрович Павлов и его значение в современной физиологической науке: речь на юбилейном заседании Физико-Медицинского Общества в г. Киеве // Киевский мед. журн. — 1925. — № 2. — С. 1–7.
6. Протокол № 17 засідання Президії Академії наук УРСР від 4 червня 1941 р. // Історія Національної академії наук України 1938–1941: Документи і матеріали. — К., 2003. — С. 548.